

El món polític del Cardenal Despuig

PERE MOLAS RIBALTA

Es un gran atreviment per la meua part prendre la paraula en un cicle de conferències dedicat a l'estudi d'un personatge que no ha estat mai objecte de la meua activitat investigadora. Però l'oferta insistent de l'amic Romà Piñà era difícil de refusar, i per aquesta raó procuraré donar alguna perspectiva, desde fora, sobre el món polític del cardenal Antoni Despuig i Dameto.

Cardenals i polítics

Tots els historiadors coneixem el paper polític que exerciren els cardenals en l'Antic Règim, però no hi cap estudi de conjunt sobre aquest tema a Espanya. Encara molts cardenals que tingueren importància política apareixen escassament citats a les històries generals, i són historiadors eclesiàstiques els qui ens donen més notícies sobre els esmentats personatges. Els llibres d'història parlen força del cardenal Giulio Alberoni¹, que va ser primer ministre de Felip V de 1715 a 1719; pero diuen molt menys del Cardenal Gaspar de Molina, bisbe de Màlaga, el qual, com a governador del Consell de Castella de 1733 a 1744, era teòricament el primer dignatari del regne². Encara són menors les referències als cardenals que no ocuparen càrrecs de l'administració civil. A les històries de la Il·lustració espanyola es parla, a vegades, de la presència en el cónclave que va elegir el papa Climent XIV de dos cardenals espanyols: La Cerda i Solís, els quals acostumen a ser citats per criticar el luxe dispendiós dels prelats espanyols³. Els dos cardenals compartien amb Despuig el fet de pertanyer a famílies de l'alta noblesa, si bé de jerarquia diferents. El cognom de La Cerda és el propi del llinatge dels ducs de Medinaceli. Solís, que va ser predecessor de Despuig a la seu arquebisbal de Sevilla⁴, pertanyia a la família dels comtes de Montellano. El seu cognom matern era Cardona. El 1775 fou concedida la porpra cardenalícia a un cardenal català d'ascendència materna mallorquina. Era el dominicà Tomàs de Boixadors i Sureda de Sant Martí⁵. El seu pare havia estat el comte de Savellà, virrei de Mallorca en nom de Carles d'Austria de 1706 a 1709, i descendent també per via materna de la noblesa mallorquina. Despuig responia, com tots els citats, al model de prelat de nissaga aristocràtica, però també havia passat pel banc de proves d'haver estat, de 1785 a 1791, auditor del tribunal de la Rota, és a dir, membre d'una institució especialment significativa en les relacions entre la monarquia espanyola i la Santa Seu.

- (1) La política d'Alberoni és resumida per Didier OZANAM a *La España de los primeros Borbones*, tomo XXIX - I, de la *Historia de España*, fundada per Menéndez Pidal, Madrid 1985, p. 580 i ss. Significativament no hi ha monografies modernes.
- (2) Teófanés EGIDO, *Opinión pública y oposición al poder en la España del siglo XVIII (1715-1759)*, Valladolid 1971, p. 173-174. Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, València 1970.
- (3) Jean SARRAILH, *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*, Madrid 1979, pp. 634-635, Carlos CORONA BARATECH, *Nicolás José de Azara*, reedició, Zaragoza 1987, pp. 119-120.
- (4) Francisco AGUILAR PIÑAL, *Historia de Sevilla Siglo XVIII*. Sevilla 1989, p. 124.
- (5) *Gran Enciclopèdia Catalana*, tom 3, p. 670.

Despuig era un personatge ben situat a la Cort de Carles IV i gaudia de la protecció del ministre Godoy⁶. Aquest favor explica que hagués estat nomenat per a unes seues tant importants com les de València i de Sevilla, a partir del bisbat, més aviat modest, d'Oriola. El nomenament per la mitra valenciana era clarificador. Despuig va ser nomenat per succeir un arquebisbe (Fabián y Fuero) capità general, duc de la Roca. Don Antoni podia recordar l'enfrontament del seu propi oncle, Llorenç Despuig i Cotoner, el qual havia deixat la seu de Mallorca després d'haver experimentat l'oposició del capità general. El duc de la Roca havia topat també amb alguns magistrats de l'Audiència i els havia fet detenir, malgrat una reial ordre de 1782 que prohibia tals detencions sense permís exprés del rei. Aquesta ordre s'havia promulgat precisament arrel de la detenció de dos regents de l'Audiència mallorquina per ordre del capità general⁷. Una font favorable al arquebisbe Fabián acusava el duc de la Roca d'haver organitzat tota l'operació per tal de facilitar la promoció de Despuig, que era parent seu⁸.

Despuig, conseller d'Estat

L'arquebisbe Despuig va exercir la influència política que corresponia a un prelat de la seva categoria, sobre tot en un moment delicat de les relacions entre la monarquia espanyola i la Santa Seu, però a més va rebre un nomenament pel màxim organisme assessor dels reis: el 1799 va ser designat membre del Consell d'Estat.

Aquesta institució havia tingut una gran importància política sota els Austries, però els Borbons l'havien relegat a una posició merament honorífica. Hi havia consellers d'estat, però el consell no es reunia mai. El poder polític havia passat a les mans dels secretaris del despatx universal, els quals formaven desde 1787 la Junta Suprema d'Estat⁹.

Però cinc anys després, el 1792, la caiguda del ministre comte de Floridablanca i l'accés al poder del comte d'Aranda varen significar la supressió de la Junta i la restauració del Consell d'Estat. Aranda, aristòcrata aragonés i militar, creia que els secretaris de despatx havien de restar limitats a les funcions administratives, i que el rei havia de prendre les grans decisions polítiques en el Consell d'Estat, amb la participació de les jerarquies militars, nobiliàries i eclesiàstiques¹⁰. El programa d'Aranda només va triomfar en part, ja que els secretaris d'estat foren acceptats com membres del consell en funció del càrrec. El mateix Aranda i després Manuel Godoy ocuparen la primera secretaria d'estat i del despatx.

A partir del 1792 foren nomenats consellers d'estat un seguit de títols nobiliaris, caps militars i també eclesiàstics. Concretament en 1794 foren designats dos dels cardenals espanyols (Despuig no va ser-ho fins el 1803). El primer era l'arquebisbe de Toledo, Lorenzana¹¹, el qual unia a aquesta dignitat la de Inquisidor general. L'altre personatge era el

(6) L'ambient de promoció de Despuig és comentat per José Manuel CUENCA, *Sociología del episcopado español e hispanoamericano (1789-1965)*, Madrid 1986, p. 104-105 i 108-109, seguint la bibliografia anterior, i sobre tot l'obra de J. SALVA, Palma de Mallorca 1964.

(7) *Novísima Recopilación de las Leyes de España*. Reedició facsímil, Madrid 1986. Llibre V, títol XI, llei 13. Reial cédula de 8 de desembre de 1782. "Con motivo del arresto y procedimientos que sufrió el Regente de la Audiencia de Mallorca, de parte del Capitán General, Presidente de ella, por no haber concurrido en cas de este la mujer de aquel y las de los demás ministros en la... celebridad de mi feliz cumpleaños".

(8) Manuel ARDIT LUCAS, *Revolución liberal y revuelta campesina*, Barcelona 1977, pp. 95-97.

(9) José Antonio ESCUDERO, *Los orígenes del Consejo de ministros. La Junta Suprema de Estado*. Madrid 1979.

(10) Federico SUAREZ VERDEGUER, *El Consejo de Estado (1792-1834)*. Feliciano BARRIOS, *El Consejo de Estado de la Monarquía española. (1521-1812)*, Madrid 1984.

(11) Luis SIERRA NAVAS, *El cardenal Lorenzana y la Ilustración*, Madrid 1975.

català Antoni de Sentmenat i de Cartellà, el qual gaudia desde 1784 la dignitat de Patriarca de les Índies Occidentals. La família del cardenal Sentmenat estava relacionada amb Mallorca. El seu avi, Manuel de Sentmenat i de Lanuza havia estat virrei de 1681 a 1688. Durant el seu virregnat també Manuel, que va ser el tercer marquès de Castellósdrius. Aquest va ser el pare del cardenal, i de Manuel, el quart marquès, que va ser capità general de Mallorca de 1793 a 1796¹².

El conseller d'estat immediatament anterior a Despuig era també un mallorquí: el nou ministre d'hisenda Miquel Gaetà Soler, un dels personatges més importants de la darrera part del regnat de Carles IV. Curiosament els dos únics mallorquins que formaren part del Consell d'Estat en una trajectòria de gairebé 300 anys foren nomenats l'un després de l'altre. Soler havia arribat a ministre després d'una ràpida carrera, iniciada com assessor togat del governador d'Eivissa. Un alt funcionari molt crític, García de León y Pizarro en va deixar una descripció gens afalagadora:

"A toda la faramalla abogadesca reunió la tramoya de especulador económico... la reina le llamaba Pie de Diablo... desplegó una trapisonda de planes y proyectos, mezclados con grandes esperanzas"¹³.

La política hispano-romana

La trajectòria política del cardenal Despuig es va desenvolupar en el marc de les relacions entre Espanya i la Santa Seu en els anys de poder de Napoleó Bonaparte.

Les relacions entre els monarques espanyols i la Santa Seu havien estat sovint difícils. Per part hispànica s'havia configurat la doctrina anomenada "regalista", segons la qual pertocaven al monarca determinats drets en matèria d'organització eclesiàstica. En el segle XVIII totes les monarquies catòliques havien accentuat el seu poder envers la jurisdicció de la cort de Roma. Els partidaris d'aquesta titllaven els seus adversaris amb la denominació de jansenistes, un concepte utilitzat amb intencions desqualificadores¹⁴.

Els corrents anomenats jansenistes havien estat molt importants en alguns estats italians, en especial en el gran ducat de Toscana. El 1786 s'havia celebrat a la ciutat toscana de Pistoia un sínode del clergat jansenista. Les seves conclusions foren condemnades el 1784 pel papa Pius VI amb la butlla *Autorem Fidei*, però aquesta disposició papal no va ser acceptada de moment pel govern espanyol, que d'aquesta manera marcava distàncies envers la Santa Seu, i es reservava la seva llibertat d'actuació, i la possibilitat de pressió¹⁵.

El pontificat de Pius VI va correspondre a un moment de feblesa de la Santa Seu: primer amb la política religiosa de l'emperador austríac Josep II, i sobre tot amb l'esclat de la Revolució francesa. La situació del Papa va empitjorar quan els exèrcits republicans invadiren Itàlia el 1796. Pius VI va haver de cedir el 1797 part dels seus dominis per formar una república romana. El Papa va perdre el poder temporal i va ser dut presoner a França, on va morir el 1799.

(12) *Gran Enciclopèdia catalana*, tom. 13, pags. 475-484.

(13) GARCÍA de LEÓN y PIZARRO, *Memorias*, Revista de Occidente, Madrid 1953, p. 62.

(14) Teófanos EGIDO, "El regalismo y las relaciones Iglesia-Estado en el siglo XVIII", volum IV de la *Historia de la Iglesia en España*, dirigida per Ricardo GARCÍA VILLOSLADA, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1979, pp. 124-248.

(15) Richard HERR, *España y la revolución del siglo XVIII*, 1ª edició, Madrid 1964, p. 339, seguint la *Historia de Carlos IV*, de Andrés MURIEL.

Aquestes eren les complicades circumstàncies polítiques en les que va tenir lloc l'ambaixada extraordinària a Roma dels cardenals Lorenzana i Despuig el 1797¹⁶. El nostre protagonista ja havia demanat el 1795 a Godoy el nomenament d'ambaixador a Roma. No sembla que els dos prelats fossin allunyats d'Espanya com a càstig, per haver intentat que la Inquisició processés Godoy. Més aviat cal interpretar la seva missió com un intent d'assegurar la posició de l'Església espanyola, en el cas de que Pius VI no pogués exercir la seva auctoritat. Hi havia altres fets que complicaven la situació. En virtut del tractat de San Ildefonso (1796), la monarquia catòlica espanyola s'havia convertit en aliada de la República francesa contra Anglaterra. El govern espanyol va fer servir aquesta condició per preservar el ducat de Parma (la reina Maria Lluïsa pertanyia a la família ducal) de la política republicana fins 1802, i després va obtenir una compensació territorial a Toscana, amb el nom de regne d'Etrúria. En canvi, la diplomàcia espanyola no va poder salvar el tron pontifici¹⁷.

La situació del papat va millorar lleugerament a partir de 1800. El conclave per l'elecció del nou pontífex, Pius VII, va tenir lloc a Venècia, un territori que havia passat a ser una província austríaca. Hi ha una bibliografia abundant sobre el paper fonamental que Despuig, com representant oficial del rei d'Espanya, va tenir en l'elecció¹⁸. Diferents autors qualifiquen el nostre prelat com rumbós, inquiet, ambiciós i intrigant. Caiguda la república romana, Pius VII es va poder establir a la ciutat eterna, i recompensar Despuig amb el cardenat, decisió que es va fer pública el 1803. Un any abans s'havia signat un Concordat que regularitzava les relacions entre Església i estat a França. El 1804 el Papa va autoritzar amb la seva presència la coronació de Napoleó com emperador. Després les coses empitjoraren i el 1809 Pius VII fou empresonat i portat a França, mentre Roma era anexionada a l'Imperi francès. Despuig va compartir per un temps la presó del pontífex. Alliberat abans que aquest, el cardenal va morir el 1813 a la ciutat toscana de Lucca, una ciutat que durant tota l'Edat Moderna havia conservat la forma republicana de govern, con un "pacífico e popolare stato", i que Napoleó havia cedit a una de les seves germanes. Un any després de la mort de Despuig es produïa la caiguda de Napoleó, Pius VII tornava a Roma, i era restaurada la Companyia de Jesús.

La vida política espanyola

La vida de Despuig va transcórrer enmig de les lluites polítiques que sacsejaven la cort d'Espanya. Els adjectius de "jansenistes" i "ultramontans" definien els adversaris i els partidaris de la cort de Roma. Les posicions de política religiosa influïen en els canvis ministerials. Aquestes influències es van veure ben clarament quan Godoy es va veure obligat a deixar la primera secretaria d'estat el 1798¹⁹.

Ja el 1797 s'havia produït el nomenament de dos ministres reformadors. Un era Saavedra, encarregat del ministeri d'hisenda, i successor del propi Godoy a la primera secretaria d'estat l'any següent. L'altra era el famós il·lustrat asturià, Gaspar Melchor de Jovellanos, ministre de gràcia i justícia, el qual tenia seriosos projectes per reformar les

(16) Rafael OLAECHEA, *El cardenal Lorenzana en Italia*, León 1980.

(17) Emilio LAPARRA LOPEZ, *La alianza de Godoy con los revolucionarios*, Madrid 1992, capítol II.

(18) EGIDO, *Regalismo*, p. 220, resumeix la bibliografia anterior amb les següents frases: "el mallorquí estuvo a la altura de las circunstancias, moviéndose desde fuera con la habilidad precisa, y manejando los hilos de la intriga hasta convertirse en el protagonista indudable de la complicada dinámica de la elección".

(19) LAPARRA, *op. cit.*, capítol IX.

universitat i la Inquisició. Una malaltia, que alguns van atribuir a enverinament, va apartar del poder els dos ministres el 1798²⁰. Però la seva caiguda no va aturar del tot els elements hostils a la Santa Seu. Precisament es considera que la màxima projecció política de l'anomenat jansenisme espanyol correspon a la ocupació de la primera secretaria d'estat pel basc Mariano Luis de Urquijo.

El ministeri d'Urquijo va coincidir amb l'enfonsament del poder papal a la mateixa Roma. Algunes disposicions que aleshores va prendre el govern espanyol ha estat qualificades de cismàtiques (es parla del "cisma de Urquijo"), una apreciació que els historiadors d'avui consideren exagerada²¹. Aleshores Despuig residia a Madrid i era cridat amb freqüència a la cort, que estava a Aranjuez, però no sembla que tingués una intervenció directa a la formulació de la política del ministre.

Amb l'elecció de Pius VII es produí un acostament entre el govern espanyol i la Santa Seu. Godoy havia retornat al poder amb el títol de generalíssim, i el seu cosí Cevallos succeí Urquijo com ministre d'estat. El marquès Caballero, ministre de justícia en lloc de Jovellanos, s'inclinava vers posicions ultramontanes. El rei d'Espanya va acceptar la butlla *Autorem Fidei* contra els jansenistes. El Papa va autoritzar la corona espanyola a vendre determinats bens eclesiàstics. Es parla de la "desamortització de Godoy", però aquesta política havia estat desenvolupada per diferents ministres d'hisenda, i concretament per Soler. El 1798 s'havia decidit vendre les propietats de fundacions i obres pies. Durant uns mesos de l'any 1799 es va ocupar d'aquest afer una junta específica, presidida per l'arquebisbe de Sevilla, ès a dir per Despuig²².

Cevallos, Caballero y Soler es mantingueren al poder fins l'any 1808. La seva presència duradera va estabilitzar els freqüents canvis ministerials. També va haver-hi estabilitat desde 1798, a la capitania general de Mallorca. Desde 1796 havien passat per l'illa tres comandants generals, tots ells certament importants: Lancaster, que va ser capità general de Catalunya, Cuesta, que va ser president del Consell de Castella, i Cornel, que va ser capità general de València i ministre de la guerra. En canvi durant els deu darrers anys del regnat de Carles IV sols va haver-hi un capità general: el català Joan-Miquel de Vives i Feliu²³.

Caballero és conegut per la reforma universitària de 1807, que per primera vegada establia un pla d'estudis generals. Però té una fama menys agradosa: la d'haver perseguit els considerats jansenistes, i sobre tot de ser el responsable de la detenció de Jovellanos i del seu exili a Mallorca, al castell de Bellver i a Valldemossa, un episodi trist en ell mateix, però que va donar lloc a interessants reflexions sobre l'art mallorquí²⁴.

Podriem parlar de Jovellanos com un magistrat asturià a Mallorca. Però no és la única persona a la qual es podia aplicar aleshores aquesta denominació. Uns anys abans, de 1787 a 1797, havia estat fiscal de l'Audiència el jurista asturià Juan Pérez Villamil, deu anys més jove que Jovellanos. El personatge va deixar bon record entre els mallorquins i fou autor d'una

(20) José Miguel CASO GONZALEZ, "El cese de Jovellanos en el Ministerio de Gracia y Justicia", en *De Ilustracion y de Ilustrados*, Oviedo 1988, pp. 421-432.

(21) EGIDO, *Regalismo*, pp. 212 y ss.

(22) *Novísima Recopilación*, Llibre I, títol IV, Llei XIII, nota 9. Natividad MORENO GARBAYO, *Colección de Reales Cédulas del Archivo Histórico Nacional. Catálogo*, Madrid 1977, tomo I, num. 3.627.. "Real cédula de su Majestad por la cual se crea temporalmente una Junta Suprema... para dirigir las enagenaciones de los bienes pertenecientes a Hospitales, Hospicios, Casas de Misericordia, y de Expósitos, Cofradías, Memorias, Obras pías y Patronatos de legos".

(23) *Gran Enciclopèdia Catalana*, tom. 9, p. 493.

(24) JOVELLANOS, *Obras en prosa*, edició de José CASO GONZALEZ, Madrid 1987, pp. 274-345.

Historia civil de la Isla de Mallorca²⁵. El seu ascens el va portar a ser "alcalde de Casa y Corte", un càrrec que també havia tingut Jovellanos. Pérez Villamil es va oposar a la invasió francesa i se li va atribuir la redacció del famós ban de l'alcalde de Móstoles. El 1809 va ser portat presoner a França, com Despuig. A la mateixa expedició hi anava don Germán de Salcedo, antic magistrat de l'Audiència de Mallorca, i aleshores conseller de Castella. Els havia precedit el fiscal del Consell, Jerónimo Antonio Díez, que havia estat membre de l'Audiència de Mallorca de 1799 a 1802. També havia estat jutge de l'Audiència (1778-1786) i membre de la Societat Econòmica un altre asturià, José Antonio Mon y Velarde, comte del Pinar, el qual va passar per situacions difícils el 1808²⁶.

L'ambició napoleònica va iniciar un procés que va alliberar Jovellanos del seu captiveri, va portar presoners a França, per camins diferents, el mallorquí Despuig i magistrats foranis que havien deixat bon record a Mallorca. El mateix procés històric, iniciat amb la caiguda de Godoy, va fer també que el ministre mallorquí Soler perdés primer el poder i després la vida, mort en un poble de les rodalies de Madrid. Aquest va ser el món polític del cardenal Antoni Despuig i Dameto.

(25) Julián Antonio VAQUERO IGLESIAS, y Jesús Manuel MELLA PEREZ, "Juan Pérez Villamil y Mallorca", *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, num. 138 y 139.

(26) Pere MOLAS RIBALTA, "Magistrats de l'Audiència borbònica", a *Mayurqa*, num. 22 (1989), p. 831.